

УДК 323.1 (477.83–25) : 314.82–058.232.6 “1950/1970”

НАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У ЛЬВОВІ В 1950–1970-х РОКАХ ОЧИМА МІГРАНТІВ ІЗ СІЛ

Галина БОДНАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

У статті подається характеристика пересічними приїжджими зі села українцями міжнародних взаємин у Львові в 1950–1970-ті роки. Національний склад населення міста зазнав кардинальних змін у повоєнні роки – львівські євреї були знищені в роки війни, поляків виселили внаслідок виконання угоди між Польщею і Українською РСР про взаємний обмін населенням, в умовах протегованої радянською владою міграційної політики численним був вплив росіян і російськомовних українців. Однак, уже починаючи зі середини 1950-х років, завдяки інтенсивному переселенню сільських мешканців західноукраїнського регіону, Львів ставав українським містом. Індустріалізація Львова зупинила процес русифікації міста: українці становили національну більшість його мешканців і їх чисельність щороку зростала. Пересічні вихідці зі села в трактуванні національного співжиття мешканців Львова схильні стверджувати про відсутність суттєвих національних суперечок. Однак, незважаючи на пропаговану державною владою політику національної і соціальної рівності, національна різниця в радянському соціумі Львова була помітною. Відмінними є трактування національних відносин представниками різних вікових груп: серед студентської молоді національні протиріччя були менш відчутні, аніж у колективах працівників, де стикалися люди різного віку і з різними зацікавленнями.

Ключові слова: Львів, 1950–1970-ті роки, національні відносини, міграція, мігранти зі села, українці, росіяни, поляки, євреї.

Визначальним чинником, який впливав на етносоціальний розвиток Львова в 1950–1970-х роках, стала політика радянського керівництва, що впроваджувалася ще з 1944 р. під гаслом “перетворити місто Львів у великий індустріальний центр України”¹. В місті інтенсивно будувалися нові і реформувалися довоєнні промислові підприємства², ряд заводів та їх працівники були перевезені з

¹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-335 (Планова комісія Львівського облвиконкому), оп. 1, спр. 3621, арк. 18; спр. 1343, арк. 1.

² У 1946 р. у дію вступили заводи “Львівсільмаш”, інструментальний, мотороремонтний, машинобудівний; у 1947 р. – електроарматурний, заводи по виробництву скла, водомірів та парфумерного посуду; у 1948 р. – завод автовантажувачів, жиркомбінат, картонна фабрика; у 1950 р. – автобусний завод (Там само. Спр. 1342, арк. 3; спр. 3621, арк. 87). Станом на 1955 рік

Російської Федерації³. Зі середини 1960-х років республіканське керівництво здійснило ряд заходів, завдяки яким потоки капіталовкладень скеровано в Західний і Центральньо-Західний регіони і, відтак, прискорила їх індустріалізація⁴. Заохочені можливістю покращити своє матеріальне становище, зокрема вирішити житлові проблеми й отримати вище оплачувані місця праці, у повоєнні роки до Львова переселялися росіяни та українці зі Східної України і Російської Федерації. Водночас ще з другої половини 1950-х років з метою пошуку роботи на виробництві, а з початку 1960-х років і задля здобуття освіти та подальшого працевлаштування до Львова інтенсивно мігрувало сільське населення, насамперед – Львівської, меншою мірою – інших західноукраїнських областей⁵. Чисельною була “маятникова” (щоденна і періодична) міграція до Львова мешканців навколишніх сіл та інших, віддалених населених пунктів області, що мали добре налагоджене транспортне (переважно залізничне) сполучення з обласним центром. Переселення вихідців зі сіл у місто, окрім промислового розвитку Львова і, відповідно, постійної потреби в працівниках, обумовлювали неефективність колгоспної системи в селах та безперспективність сільського життя для молоді, яка будь-якими шляхами прагнула потрапити в місто. За таких умов населення Львова в 1950–1980-х роках стрімко зростало: в 1959 р. у місті проживало 410,7, у 1970 р. – 553,5, у 1979 р. – 665,1, у 1989 р. – 786,9 тисяч осіб⁶. Відтак, упродовж 1959–1989 рр. чисельність мешканців Львова зросла на 376,2 тисяч осіб, тобто майже вдвічі.

промисловість Львова складалася з 58 заводів, 30 фабрик, 37 виробничих комбінатів, 4 райпромкомбінатів, 13 друкарень, 30 виробничих і навчально-виробничих майстерень, 6 майстерень ремонтно-будівельних контор, 64 кооперативних артілей (Львів. Довідник. Львів, 1955. С. 171–180). У 1970-х роках промислова забудова займала понад 30 % території міста, творилися промислові вузли, тобто місця, де концентрувалися підприємства спорідненого профілю: поблизу села Рясне – підприємства машинобудування, на Сихові – скляної промисловості, по вул. Городоцькій – бази матеріально-технічного постачання, будівельних організацій, по вул. Б. Хмельницького – легкої промисловості (Кошля С., Фаріон М. Грані забудови Львова // Вільна Україна. Львів, 1976. № 185 (9468). 18 вересня).

³ У другій половині 1940-х – у 1950-х роках до Львова були перевезені заводи: “Измеритель” (з 1968 р. завод імені В. І. Леніна) – з Іжевська, завод телеграфної апаратури – зі Саратова, “Іскра” – зі Саранська, “ЛАЗ” і “Львівприлад” – з Горького (Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.) (Етносоціальне дослідження). Львів, 1997. С. 98).

⁴ Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. з англ. Київ, 1997. С. 228–229.

⁵ Найбільше вихідців із сільської місцевості переїхало до Львова зі сіл Львівської області – щорічно кілька тисяч осіб; зі сіл інших західноукраїнських областей – близько однієї тисячі щороку. Другою за чисельністю сільських мігрантів до Львова була Тернопільська область, далі йшли Івано-Франківська, Волинська і Хмельницька області. Чернівецька й Закарпатська області мали незначний показник міграції сільського населення до Львова, в деякі роки він навіть набував від’ємного значення (ДАЛО, ф. Р-1350 (Відділ організованого набору і переселення), оп. 1, спр. 208, арк. 3–4; спр. 232, арк. 1–2; спр. 256, арк. 2–3; спр. 276, арк. 3–4).

⁶ Там само. Ф. Р-335, оп. 1, спр. 3629, арк. 8–11; Архів і відділ демографічної статистики Управління статистики у Львівській області, матеріали Всесоюзних переписів населення 1970, 1979, 1989 рр.

Демографічні втрати під час Другої світової війни, повоєнне виселення поляків зі Львова, заохочуване державою переселення в західноукраїнські області росіян і російськомовного населення (більшість росіян осідали в містах, насамперед у Львові⁷) та частково контрольований (а часами навіть стримуваний⁸) приплив українського сільського населення позначилися на етносоціальному складі міського населення. Кардинальним змінам національного обличчя Львова в повоєнні роки слідувала поступова українізація міста, зумовлена безперервним потоком мігрантів зі сіл.

Дослідження міжнаціональних взаємин мешканців Львова в 1960–1970-х років, представлене в даній статті, базується здебільшого на матеріалах усної історії, зібраних завдяки спеціально проведеному інтерв'юванню найчисельнішої групи жителів радянського Львова – мігрантів із західноукраїнських сіл*. Також залучено статистичні дані Державного архіву Львівської області, зокрема ті, що містяться у фондах Р-335 (Планова комісія Львівського облвиконкому), Р-1350 (Відділ організованого набору і переселення), Р-2904 (Інспектура державної статистики м. Львова), Р-283 (Статистичне управління Львівської області. Сектор статистики населення, охорони здоров'я і культури), П-53 (Львівський міський комітет ЛКСМ України), а також архіву і відділу демографічної статистики Управління статистики у Львівській області.

Інтерв'ювання львів'ян-вихідців зі сіл дозволило розглянути міжнаціональне співжиття мешканців міста очима лише цієї групи населення, тож цілісне вивчення даної проблеми потребує ще відповідних досліджень серед інших етнічних груп Львова. Повоєнну імміграцію росіян у західноукраїнські області, особливості їхньої трудової зайнятості та соціального становища проаналізував Іван Терлюк⁹. Вивчення радянського Львова в контексті щоденного життя його

⁷ Терлюк І. Росіяни західних областей України... С. 115.

⁸ Упродовж 1950-х і на початку 1960-х років вийхати зі села було складно. Встановлений законом порядок, що регулював рух населення з сіл у міста (зокрема позбавлення колгоспників паспортів), суттєво обмежував можливості переїзду в місто. Сільських мешканців не хотіли відпускати, і лише за наявності довідки про службу в армії чи про зарахування на навчання / роботу в місті можна було отримати згоду керівництва колгоспу й сільської ради. Абітурієнт, якому не вдалося потрапити на стаціонарну форму навчання, мусив повертатися назад у село. Але й успішний вступ і виїзд зі села на навчання до міста не гарантував постійного проживання там та міської прописки – випускників навчальних закладів Львова зазвичай скеровували на роботу в сільську місцевість. Навчальні заклади зобов'язувалися подавати органам міліції списки випускників, спрямованих на роботу в інші області республіки, для своєчасної виписки їх зі Львова (ДАЛО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 1689, арк. 31–33). Як наслідок численними були спроби уникнути скерування: керівники окремих підприємств, коменданти гуртожитків нелегально прописували мігрантів із сільської місцевості, що надавало їм право на працевлаштування у Львові.

⁹ Період інтерв'ювання охоплював березень – серпень 2005 р., жовтень 2005 р. – січень 2006 р., грудень 2007 р. Загалом проведено інтерв'ю з 82 особами, які в 1950–1980-х роках мігрували до Львова зі західноукраїнських сіл і містечок (з сімей із сільським укладом життя, тобто таких, що мали окремих будинок, господарство, ділянку землі для обробітку). Матеріали інтерв'ю зберігаються в архіві автора.

⁹ Терлюк І. Росіяни західних областей України...

мешканців здійснила Олександра Матюхіна¹⁰. Обидва автори при підготовці своїх праць застосовували методику усної історії. Дослідженню етнічних і соціальних змін серед населення Львові присвячені окремі роботи Костянтина Кондратюка, Ярослава Грицака, Ореста Друля, Василя Гулая, Романа Лозинського, Віктора Сусака та інших науковців¹¹. Трансформація національної свідомості українського суспільства в контексті політичних і передусім соціальних змін, що відбувалися впродовж ХХ ст., стала предметом вивчення Богдана Кравченка¹².

У національному складі мешканців Львова з 1950-х років, на відміну від попередніх періодів його історії, почали переважати українці (див. *таблицю*). Їхня частка серед населення міста невпинно зростала: у 1955 р. становила 44,2 % (168 тисяч осіб), у 1959 р. – 60,2 % (247 тисяч осіб), у 1970 р. – 68,2 % (378 тисяч осіб), у 1979 р. – 74 % (492 тисяч осіб), у 1989 р. – 79,1 % (623 тисяч осіб). Найбільші темпи приросту припали на 1955–1959 рр.: тоді лише за чотири роки до Львова прибуло близько 79 тисяч українців. Кожні десять років, за матеріалами переписів 1959–1989 рр., склад населення міста поповнювався на 130–140 тисяч осіб української національності.

Другою за чисельністю етнічною групою у Львові були росіяни. У повоєнні роки їх кількість у Львівській області була навіть вищою, аніж у сусідніх з Російською Федерацією Сумській та Чернігівській областях¹³. Зростання російського населення у Львові не відзначалося стабільністю: у 1955 р. у місті нараховувалося 135 тисяч росіян (35,6 % усього населення міста), натомість вже в 1959 р. їх число зменшилось до 111 тисяч осіб (27,1 %). Ці процеси пов'язані з послабленням стрімкої у повоєнний час імміграції росіян, яких скеровували насамперед до обласного центру і згодом перерозподіляли в населені пункти регіону, та в меншій мірі неспроможністю новоприбулих

¹⁰ *Matyukhina A.* W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990. Kraków, 2000; *EjUSD.* Sowiecki Lwów // Kraków i Lwów w cywilizacji europejskiej. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–16 listopada 2002 / Redakcja naukowa J. Purchla. Kraków, 2003. S. 125–146.

¹¹ *Кондратюк К.* Зміни етносоціального складу населення Львова (1944–2000) // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць / За редакцією О. Аркуші і М. Мудрого. Львів, 2007. Т. 6: Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск 2007]. С. 602–609; *Грицак Я.* Страсті по Львову // Критика. Київ, 2002. Ч. 7–8 (57–58). С. 2–7; *Друль О.* Асиміляційні та акультураційні процеси у Львові // Незалежний культурологічний часопис “І”. Львів, 2002. Ч. 23. С. 175–196; *Гулай В.* Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.): Дисертація [...] кандидата історичних наук. Львів, 2002; *Його ж.* Етнодемографічна характеристика Львова (1944–1970 рр.) // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора К. Кондратюка / Упоряд. О. Сухий. Львів, 2004. С. 445–452; *Лозинський Р.* Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини). Львів, 2005; *Його ж.* Поляки у Львові. Меншина // Поступ. Львів, 2001. № 148 (806). 28 вересня; *Сусак В.* Етнічні та соціальні зміни в населенні Львова в 1939–1999 роках: Магістерська робота. Львів, 2000.

¹² *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість...

¹³ *Терлюк І.* Росіяни західних областей України... С. 25.

адаптуватися в західноукраїнському суспільстві й частковим їх поверненням у містя попереднього проживання. Кількісно помітний приріст росіян припав на 1960-ті роки, однак він суттєво не збільшив їх питому вагу серед населення міста: частка їх у цей час навпаки зменшилась на 5 % (оскільки досить високим в окреслений час залишався приріст українців – 8 %). Упродовж 1970-х років чисельність росіян у Львові зросла на 5 тисяч і досягла 128 тисяч осіб, але їх частка знизилась з 22,3 % до 19,3 %. Наступного десятиріччя їхній приріст у місті припинився: станом на 1989 р. серед його мешканців росіян нараховувалось понад 126 тисяч осіб (16,1 % усього населення).

Відмінна ситуація склалася з поляками та євреям, які впродовж тривалого часу домінували серед мешканців Львов, зокрема в 1939 р. їх частка складала, відповідно, близько 51 % і 31 %. Упродовж десяти повоєнних років їх представництво в місті кардинально різнилося, але до кінця 1980-х років суттєво зменшилося і практично зрівнялося, склавши, відповідно, 1,2 % і 1,6 %.

Внаслідок обміну населенням між Польщею та Українською РСР у 1944–1945 рр. польська етнічна громада у Львові перетворилася з домінуючої більшості у нечисленну меншість: частка поляків знизилася з 62,1 % (92,5 тисяч осіб) у 1944 р. до 2,3 % (8,5 тисяч осіб) у 1955 р. Щоправда до кінця 1950-х років їх число дещо зросло (кількісно майже вдвічі – до 16 тисяч) і склало близько 4 % населення міста, проте разюче поступалося українцям і росіянам, у меншій мірі – євреям. Упродовж 1960–1980-х років кількість поляків у Львові в кожному міжпереписному періоді зменшувалась у середньому на 2 тисячі і станом на 1989 рік становила менше 10 тисяч осіб (1,2 % населення міста). Вищі порівняно з іншими регіонами України темпи зменшення частки поляків у Львівській області і, зокрема, у Львові обумовлювалися несприятливою статеві-віковою структурою (кількісною, майже вдвічі, перевагою жінок над чоловіками та домінуванням осіб старшого віку), географічним розташуванням регіону (близькість кордону давала змогу підтримувати родинні контакти з етнічною батьківщиною і нерідко переїжджати на постійне місце проживання до Польщі), асиміляційними процесами (попри те, що в місті функціонували дві польські школи, на кінець 1980-х років близько 40 % поляків назвали рідною мовою українську, 15 % – російську¹⁴).

За десять повоєнних років виразно (більше, ніж у 27 разів) зросла кількість осіб єврейської національності серед мешканців міста: з 1,3 тисяч (0,9 %) у 1944 р. до майже 28 тисяч (7,3 %) у 1955 р. Однак збільшення їх числа у Львові відбулося не за рахунок прибуття місцевих, галицьких євреїв, а в результаті міграції до міста осіб єврейської національності з південно-східних областей України та інших республік СРСР. У 1960–1980-х роках відбувалося постійне зменшення єврейської етнічної групи. Проте якщо наприкінці 1950-х – у 1960-х роках їх кількість скоротилася на 3,3 тисячі осіб, то в наступних десятиліттях –

¹⁴ Лозинський Р. Поляки у Львові...

на 11,5 тисяч осіб. За матеріалами перепису 1989 року, у Львові проживало майже 13 тисяч євреїв, які склали 1,6 % населення міста.

Таблиця

**Національний склад населення Львова та його динаміка
в 1944–1989 роках**

Роки	Кількість представників окремих національних груп серед мешканців міста в окремі роки та її динаміка між цими роками										Динаміка загальної кількості мешканців міста	
	українці		росіяни		поляки		євреї		білоруси			
	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%
1944	52 100	34,97	–	–	92 500	62,08	1 300	0,87	–	–	149 000	100,00
між 1944 і 1955	+116 062	+9,22	–	–	-83 931	-59,83	+26 331	+6,39	–	–	+231 500	+155,37
1955	168 162	44,19	135 452	35,59	8 569	2,25	27 631	7,26	16 331	4,29	380 500	100,00
між 1955 і 1959	+78 921	+15,97	-24 336	-8,53	+7 629	+1,69	-1 813	-0,97	-11 195	-3,04	+30 178	+7,93
1959	247 083	60,16	111 116	27,06	16 198	3,94	25 818	6,29	5 136	1,25	410 678	100,00
між 1959 і 1970	+130 443	+8,05	+12 121	-4,79	-2 523	-1,47	-1 497	-1,9	+1 322	-0,08	+142 774	+34,77
1970	377 526	68,21	123 237	22,27	13 675	2,47	24 321	4,39	6 458	1,17	553 452	100,00
між 1970 і 1979	+144 668	+5,8	+5 101	-2,97	-1 820	-0,69	-6 369	-1,69	-476	-0,27	+111 613	+20,17
1979	492 194	74,01	128 338	19,3	11 855	1,78	17 952	2,7	5 982	0,9	665 065	100,00
між 1979 і 1989	+130 507	+5,12	-1 879	-3,23	-2 125	-0,54	-5 157	-1,07	-133	-0,16	+121 838	+18,32
1989	622 701	79,13	126 459	16,07	9 730	1,24	12 795	1,63	5 849	0,74	786 903	100,00

Джерела: Нрыциук Г. Zmiany demograficzne ludności polskiej we Lwowie w latach 1931–1944 // Wschodnie losy Polaków. Warszawa, 1997. S. 41, 75; ДАЛО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 1342, арк. 11–13; спр. 3629, арк. 8; Архів і відділ демографічної статистики Управління статистики у Львівській області, матеріали Всесоюзних переписів населення 1970, 1979, 1989 рр.

Міграція вихідців із західноукраїнських сіл до Львова в 1960–1980-х роках була визначальним чинником збільшення загальної кількості мешканців і, зокрема, числа українців у Львові. Щороку до обласного центру приїжджало близько 6–8 тисяч, а в окремі роки навіть до 10–11 тисяч мігрантів¹⁵. Зростання чисельності львівського населення за рахунок міграції в 1959–1989 рр. становило більше 230 тисяч осіб і складало понад 60 % усього його приросту (решта припадала на природній приріст). Крім того необлікованим, але суттєвим джерелом поповнення міського населення були маятникові мігранти, котрі доїжджали до Львова, але мешканцями міста не були. Серед новоприбулих переважала молодь віком 16–24 років, однаковою мірою представники обох статей, які на час переїзду ще не створили власних сімей.

У середовищі приїжджої молоді національним відмінностям не приділяли значної уваги і про національне співжиття відгукувалися загалом позитивно.

¹⁵ ДАЛО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 1342, арк. 11; спр. 1689, арк. 4, 9–10; ф. Р-2904 (Інспектура державної статистики м. Львова), оп. 1, спр. 1, 3, 14, 22, 33, 40, 45, 54, 63, 70, 101, 125-а, 126-а, 139, 144; Архів і відділ демографічної статистики Управління статистики у Львівській області.

Поширеним серед мігрантів є висловлювання: “різниці між людьми за національністю не робили”, “національна різниця не відчувалася”, “не було жодної різниці у національних відносинах”, “національної ворожнечі не було, за виключенням невихованості” і тому подібне. Відсутність національної різниці приїжджі українці пояснювали результатами державотворчих процесів, коли “від 1940 р. всі жили за радянської влади, все перемішалось і люди різних національностей звикали один до одного”¹⁶. В оцінці національних відносин оповідачі зазвичай апелюють до власного досвіду і зазначають, що особисто до себе не помічали національної дискримінації: “[...] може трохи зверхньо, але до мене особисто вони (росіяни. – Г. Б.) були дружні”¹⁷; “Може, хто і мав [...] якісь озлоблення, але в мене не було”¹⁸; “[...] особисто до себе ніякого зверхнього ставлення не відчувала”¹⁹.

У радянському суспільстві пропагувалася національна і соціальна рівність, будь-які відмінності всіляко нівелювалися. Про національні проблеми відкрито не говорили: “Все було більше під страхом. Тоді люди одні других боялися, десь щось сказати, навіть свою думку якусь проявити”²⁰. Такий острах впливав на міжособистісні взаємини, люди могли не виявляти своєї національної приналежності та переконань, робили це хіба що подумки. За радянської влади було недоречним вести будь-які дискусії з приводу національних питань. Хоча й тоді, наприклад, у громадському транспорті, можна було почути суперечки на національному ґрунті, однак, на думку переселенців зі сіл, у меншій мірі, аніж пізнішого часу. Боязнь виявити свої національні позиції, яку доповнювала пропагована владою ідея про творення єдиної “нової історичної спільноти – радянського народу”, робила національні відмінності нібито відсутніми. Зрештою й самі мігранти здебільшого не приділяли уваги національним проблемам і не переймалися ними: “Були і росіяни, і євреї, але всі були одним цілим”²¹; “А хто там знав за національність. Що я питалася, якої вона там

¹⁶ Інтерв’ю з І. Ф. Солигою (народився 1931 р. в селі Шкло Яворівського району; до Львова приїхав у 1955 р.), записане 23. 03. 2005 р. Тут і далі посилання на записи, здійснені нами, подаємо без зазначення авторства. Також у посиланнях на інтерв’ю приналежність міст і сіл наводимо, переважно, згідно сучасного адміністративно-територіального поділу; область не вказуємо в тих випадках, коли йдеться про населені пункти Львівської області.

¹⁷ Інтерв’ю з О. Я. Гадомською (народилася 1965 р. в селі Довгомостиська Мостиського району; до Львова доїжджала з 1980 р., переїхала в 1985 р.), записане 10. 12. 2005 р.

¹⁸ Інтерв’ю з М. Я. Давидович (народилася 1954 р. в селі Мазярка Кам’янка-Бузького району; до Львова приїхала в 1969 р.), записане 25. 11. 2005 р.

¹⁹ Інтерв’ю з М. В. Томашівською (народилася 1968 р. у селищі міського типу Шацьк Волинської області; до Львова приїхала в 1985 р.), записане 18. 11. 2005 р.

²⁰ Інтерв’ю з І. І. Кулинич (народилася 1944 р. в селі Дички Рогатинського району Івано-Франківської області; до Львова приїхала в 1961 р.), записане 21. 03. 2005 р.; інтерв’ю з М. С. Наугольник (народилася 1933 р. в селі Волощина Перемишлянського району; до Львова приїхала в 1960 р.), записане 23. 10. 2005 р.

²¹ Інтерв’ю з С. С. Царик (народилася 1935 р. у місті Поморяни Золочівського району; до Львова приїхала в 1959 р.), записане 4. 08. 2005 р.

національності чи що”²²; “Ми не мали і уявлення, щоб поділяти людей на нації. Лише у 1986 р. помітила і мені було це дуже дивно, що діти у школі роблять ту різницю”²³. Приїжджі зі сіл наголошували на відмінностях національного співжиття мешканців Львова у різних хронологічних періодах. За їхніми спостереженнями, національні протиріччя, що мали місце в 1950–1960-х роках, штучно нівелювалися в наступному десятилітті і спонтанно почали проявлятися в 1980-х роках²⁴.

Національні відмінності проявлялися в різниці суспільного становища прибулих галичан і переселенців зі Сходу. Аналіз проведених з мігрантами інтерв’ювань засвідчив суперечливість трактування ними національних питань. Оповідачі вважають, що національної різниці серед мешканців Львова не було, проте, коли розмова торкається привілейованого становища в суспільстві, зазначають, що росіяни і російськомовне населення однозначно мали зверхність. У 1950-х роках кваліфікованими спеціалістами з вищою освітою були переважно приїжджі зі Східної України і Російської Федерації. В їхньому переселенні львів’яни вбачали шкоду для себе: “Не знати, хто кого визволив: ми їх чи вони нас? Мабуть, визволили ми їх, східних єдинокровних братів. Вони ж бо забрали і кращі посади, і квартири, і всі командні місця”²⁵. Упередженість до місцевих українців чітко виявлялася в обмеженості їхнього службового росту²⁶. Часто приїжджі зі Сходу могли бути “більш хитріші, далекоглядніші”, у Львові вести себе дуже владно, зрештою розмовляли російською, обіймали високі посади і “ставили себе вище від місцевих”²⁷. Після переїзду вони, за свідченнями респондентів, перебували на спеціальному обліку в органах місцевої влади. Мігранти підкреслюють відмінність поведінки росіян у Російській Федерації й у Львові: “Вразили росіяни у Львові. Прості росіяни в Росії не такі, як росіяни у Львові, які є пихаті, зверхні і наглі. Вважали, що українці повинні підлаштовуватися під них у побуті, звичках. Вони відчули свою значимість,

²² Інтерв’ю з М. Т. Бельз (народилася 1940 р. в селі Мальчиці Яворівського району; до Львова приїхала в 1959 р.), записане 26. 09. 2005 р.

²³ Інтерв’ю з М. М. Зварич (народилася 1938 р. в селі Зашків Куликівського району; до Львова приїхала в 1956 р.), записане 25. 05. 2005 р.

²⁴ Інтерв’ю з М. М. Колтун (народилася 1947 р. в селі Полоничі Буського району; до Львова приїхала в 1959 р.), записане 20. 05. 2005 р.; інтерв’ю з І. Ф. Чорним (народився 1954 р. в селі Вільховець Бережанського району Тернопільської області; до Львова приїхав у 1974 р.), записане 11. 06. 2005 р.

²⁵ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. II (1953–1966) / Упорядники Т. Галайчак, О. Луцький, Ю. Сливка, Л. Батрак-Плодиста, Б. Микитів. Львів, 1996. С. 420.

²⁶ Чорний В. Слов’янознавчі студії: статті, виступи та ювілейні матеріали. З нагоди 70-річчя від дня народження. Львів, 2002. С. 288–289.

²⁷ Інтерв’ю з І. І. Кулинич; інтерв’ю з п. Анею (народилася 1943 р.; до Львова приїхала в 1965 р.), записане 28. 04. 2005 р.; інтерв’ю з І. С. Гай (народилася 1952 р. в селі Бірки Яворівського району; до Львова приїхала в 1968 р.), записане 29. 06. 2005 р.; інтерв’ю з Л. Т. Говорухою (народилася 1940 р. в селі Великі Дороші Куликівського району; до Львова доїжджала з 1962 р., переїхала в 1972 р.), записане 21. 05. 2005 р.; інтерв’ю з М. М. Зварич.

свою зверхність у Львові”²⁸. У повоєнні роки росіянок, що “не ходять, а маршують, і рухають задком то вправо, то вліво”, легко можна було відрізнити від спокійних польок²⁹. Приїжджі зі села ототожнювали зверхність поляків над українцями в місті до 1939 р. з привілейованим становищем росіян у післявоєнні роки. Цим мігранти наголошують, що росіяни в суспільному становищі зайняли місце поляків (це стосувалося й мігрантів-українців зі східноукраїнських регіонів, які зазвичай зараховували себе також до росіян), а приїжджі зі села українці й далі залишилися на нижчому рівні. В очах іммігрантів-росіян галицькі українці виглядали “низькосортними”, їх зневажливо називали “місцевими”. Вищість росіян могла проявлятися в умовах спільного проживання осіб різних національностей: “Сусідами була росіянка з Вінниці і єврейська сім’я. З росіянкою постійно сварилися, не впускала до ванни. Росіянка мала окрему газову плитку, а я і єврейка спільну. З єврейкою жили добре”³⁰. Переселенці зі Сходу переважно були краще забезпечені матеріально, без труднощів вступали у вищі навчальні заклади міста, швидко отримували львівську прописку та краще житло. Львів’ян і новоприбулих зі сіл могли навіть виселяти зі зручнішого житла, переселяючи в підвальні й напівпідвальні приміщення, а звільнені квартири надавати прибулим росіянам. Для їхніх дітей більш доступнішими були новітні західні тенденції музики та модний одяг. За спостереженнями одного з випускників Львівського університету початку 1960-х років, студентська молодь, особливо дівчата, намагалася вдягатися згідно з останніми новинками моди того часу, а доньки військовослужбовців-росіян подекуди аж надто цим захоплювалися³¹.

Окрім зверхності й ворожості, приїжджі росіяни відчували до місцевого населення певну настороженість: у радянському суспільстві культивувався страх перед західними українцями. Відповідно приїжджі зі Сходу боялися їх, називали “западніками”, “западенцями”, “бандерівцями”, “хохлами”. Вважалось, що в Західній Україні всі носять зброю, а вулицями Львова неукраїнцям небезпечно ходити. До приїжджих селян вживали термін “вуйки” – як пояснює одна з оповідачок, через те, що вони в розмовній мові часто вживали слово “вуйко”³². Часто національні стереотипи накладалися на стереотипи в ставленні міського населення до сільського, коли “вуйками” називали не лише вихідців зі села, а й усіх українців.

²⁸ Інтерв’ю з О. М. Федиш (народилася 1956 р. у місті Інта Комі РСР; до Львова приїхала в 1979 р. зі села Йосипівка Бузького району), записане 15. 07. 2005 р.

²⁹ Грицак Я. Страсті по Львову. С. 3.

³⁰ Інтерв’ю з М. І. Каргут (народилася 1927 р. в селі М’якиш Новий Ярославського повіту в Польщі, у 1946 р. переселена на Україну в село Смереківка Перемишлянського району; до Львова приїхала на початку 1970-х років), записане 28. 03. 2005 р.

³¹ Risch W. J. Ukraine’s Window to the West: Identity and Cultural Nonconformity in L’viv, 1953–75: Dissertation. The Ohio State University, 2001. S. 120.

³² Інтерв’ю з І. Г. Гринишин (народилася 1943 р. в селі Корманичі Перемишльського повіту в Польщі, у 1946 р. переселена на Україну в село Соکیلники Пустомитівського району; до Львова доїжджає з 1959 р.), записане 3. 06. 2005 р.

У свою чергу національно свідомі українська молодь зі села мала негативне ставлення до росіян: “Що ж до українців Львова загалом, то очевидним є, що наші люди в душі не любили росіян, називали москалями, хоч і робили разом³³; “Національна різниця була завжди – москаль був москалем, поляк – поляком, а українець – українцем”³⁴. У середині 1960-х років серед місцевих жителів Львова в окремих випадках ще можна було почути звинувачення у бік приїжджих зі Сходу, що вони “вкрали нашу землю”, а серед львівської молоді продовжувало побутувати окреслення “москалі” для означення росіян і російськомовного населення з-поза західноукраїнського регіону й загалом усього радянського³⁵. Проте окремі мігранти обурювалися проти безпідставного використання понять “бандерівець” чи “москаль” і вважали, що більшість людей вживали ці слова, але не задумувалися над змістом сказаного.

Переселенцям зі сіл не властиво рівняти усе російськомовне населення Львова і відгукуватися про нього лише негативно. Люди були різні як поміж українців, так і серед росіян та євреїв. Особу розглядали не через призму національності, а насамперед оцінювали її моральні якості. Мігранти зазначають, що немає поганої національності, натомість в кожній нації трапляються погані люди.

Переважно респонденти, колишні переселенці із сіл, лояльно відгукуються про мігрантів-росіян: “[...] приїхали піднімати Західну Україну, [...] спочатку могли і нашкодити, але потім, коли пізнавали наших людей, то зживалася з нашими людьми і ставали кращими від деяких місцевих. Співробітниця росіянка попередила не говорити державних анекдотів, такі тоді росіяни були людяні”³⁶; “Були звичайно окремі моменти, коли росіяни говорили, що приїхали нас завойовувати, але українці ставились до того жартома, жартували, що не завойовувати, а їсти нашу ковбасу”³⁷; “Звичайно могли перекирвляти, обмовляти один одного, але конфліктів не було”³⁸. Мігранти співчували “простим” росіянам, котрі “сюди їхали не з добра, а втікали від бідності”³⁹. Вони вважали їх щирішими за галичан, які є заздрісними і недолюблюють один одного. Окремі росіяни цікавилися історією краю, намагалися вивчити українську мову (що не завжди для них було легко), на релігійні свята відвідували українські села, де їм було цікаве усе, особливо народні звичаї. Прикметно прибулі до Львова

³³ Інтерв’ю з Л. М. Присташ (народилася 1961 р. в селі Сокільники Пустомитівського району; до Львова доїжджає з 1979 р.), записане 24. 04. 2005 р.

³⁴ Інтерв’ю з М. М. Войтанович (народилася 1962 р. в селі Смереківка Перемишлянського району; до Львова приїхала в 1979 р.), записане 20. 08. 2005 р.

³⁵ *Risch W. J. Ukraine’s Window to the West...* S. 40.

³⁶ Інтерв’ю з М. М. Боднар (народилася 1949 р. в селі Торгів Золочівського району; до Львова приїхала в 1967 р.), записане 3. 04. 2005 р.

³⁷ Інтерв’ю з І. М. Кравець (народилася 1953 р. в селі Сокільники Пустомитівського району; до Львова доїжджає з 1971 р.), записане 25. 04. 2005 р.

³⁸ Інтерв’ю з О. С. Гук (народилася 1944 р. в селі Добрянні Городоцького району; до Львова приїхала в 1960 р.), записане 26. 04. 2005 р.

³⁹ Інтерв’ю з І. Ф. Солигою.

українці підкреслюють різницю між українцями і євреями. Останні, за спостереженнями мігрантів, роблять усе “потихеньку і повільно”, є більш “стриманіші, добріші, виваженіші”, чого у них варто вчитись. Українці ж, навпаки, дуже збудливі, люблять покричати, не стільки нашкодять, як “нароблять шуму”⁴⁰.

У трактуванні соціальних питань мігранти однозначно стверджують, що соціальної рівності ніколи не було і не може бути. Як і зараз, у радянський час також існувала соціальна диференціація, хоча офіційно вважалось, що усі рівні, але були багатші і бідніші, натомість іншими були якісні показники цієї нерівності – тоді соціальна різниця не була такою разючою. Різниця рівень доходів населення, коли “найбідніша людина могла собі дозволити набагато більше, ніж зараз середняк”⁴¹. Реальні доходи не афішували, відтак соціальна нерівність не впадала так у вічі: “Люди були рівніші. Були такі, що заробляли більше, але вони так не вирізнялися”⁴²; “Тоді існувала зрівнялівка. Певний необхідний для життя достаток був у всіх”⁴³; “Не було такого приниження як зараз”⁴⁴. Люди приховували свою заможність: “Тоді б обов’язково запитали: “Де ти взяв?”, підраховували чи міг ти заробити. Вкрасти ніхто нічого не міг. Якщо собі взяв, то було скрито і ніде не показувалося”⁴⁵. Активно велася боротьба зі “спекулянтами”, які, наприклад, “на зарплату в місяць 700–800 крб. (70–80 крб. після грошової реформи 1961 року. – Г. Б.) утримують сім’ю в п’ять осіб, ухитряються купити “Волгу”, будують двоповерхову віллу [...], а під час судових процесів розповідають про успадковане майно від родичів”⁴⁶. Хоча й спроби домогтися соціальної справедливості тоді також були марними⁴⁷.

Вплив національного чинника на соціальне становище не став визначальним: “Не всі росіяни були заможними, а лише ті, котрі мали добру роботу і житло”, особливо ті, які були військовими⁴⁸. Приїжджі зі Сходу навіть вважали становище мігрантів кращим, адже ті регулярно могли отримувати продукти з села⁴⁹. Проте соціальний поділ чітко простежувався між матеріально забезпеченими

⁴⁰ Інтерв’ю з І. С. Гай.

⁴¹ Інтерв’ю з О. В. Бунаком (народився 1963 р. у місті Сколе; до Львова переїхав у 1980 р.), записане 26. 10. 2005 р.

⁴² Інтерв’ю з І. Г. Гринишин.

⁴³ Інтерв’ю з І. Г. Кушніриком (народився 1952 р. в селі Касперівці Заліщицького району Тернопільської області; до Львова приїхав у 1974 р.), записане 14. 06. 2005 р.

⁴⁴ Інтерв’ю з Г. В. Королишин (народилася 1941 р. в селі Зашків Куликівського району; до Львова приїхала в 1959 р.), записане 16. 07. 2005 р.

⁴⁵ Інтерв’ю з О. Р. Венгер (народилася 1958 р. в селі Мокряни Мостиського району; до Львова переїхала в 1975 р.), записане 10. 11. 2005 р.

⁴⁶ Круковець С. Кому вони кидають виклик?! // Вільна Україна. 1960. № 232 (5227). 30 вересня.

⁴⁷ Береговенко Т., Сіренко В. “Тільки спробуйте захищати...” // Вільна Україна. 1961. № 295 (5597). 20 грудня.

⁴⁸ Інтерв’ю з І. Й. Граб (народилася 1941 р. в селі Зашків Куликівського району; до Львова приїхала в 1965 р.), записане 31. 03. 2005 р.

⁴⁹ Інтерв’ю з О. С. Гук.

львів'янами і новоприбулими зі села: останні відчували свою нижчість особливо через невирішені житлово-побутові проблеми, що поставали після переїзду⁵⁰. Однак сільське походження все одно не визначало соціального статусу приїжджих: “[...] лікар є лікарем, а санітарка – на найнижчому щаблі. Лікар зі сільським походженням все рівно є лікарем”⁵¹.

Колишні мігранти говорять про відмінні прояви національних протиріч – залежно від сфери суспільного життя і конкретних життєвих ситуацій, в яких ті проявлялися. Хоча респонденти здебільшого зазначають про відсутність суттєвих національних конфліктів і ворожнечі на рівні працівників власного колективу, але саме його персональний склад (особливо співвідношення “місцевих” та “росіян”) і місце праці впливали на національне й соціальне співжиття. Щоправда свідчення про власний колектив не завжди відзначаються об’єктивністю, неоднаковим було його сприйняття. Наприклад, дуже різняться спогади про працівників Львівського автобусного заводу: “На автобусному заводі більше працювало зі Східної України. Керівництво, спеціалісти і навіть багато робітників автобусного заводу були направлені з Росії і Східної України [...]”⁵²; “На ЛАЗі більше працювало місцевих, які мали житло і сім’ї, були з навколишніх сіл, люди робили різні, багато місцевих з Нового Львова [...]”⁵³; “На ЛАЗі працювало тоді 12 тисяч, [...] на заводі лише наші люди зі села”⁵⁴; “[...] всі наші, їх було багато, росіян не було, росіяни йшли на ліпші роботи”⁵⁵.

Переважає більшість мігрантів зі сіл зазначає, що при встановленні товариських взаємин у колективах національне і соціальне походження працівників не відіграло суттєвого значення. Нерідко серед співробітників панувала повна інтернаціональність, коли “росіян, поляків, євреїв і приїжджих зі села було вдосталь і жодної різниці не було, [...] було багато приїжджих з Росії і Східної України. Працювали татари, євреї, поляки, білоруси і відносини були прекрасні”⁵⁶. Про “політичне” тоді розмов не вели, а на побутовому рівні між людьми панувала певна довіра.

Окремі переселенці зі сіл своїми успіхами на роботі й у вирішенні життєвих проблем завдячували росіянам і євреям. Зокрема, у мігрантів збереглися добрі

⁵⁰ Інтерв’ю з Б. М. Шпаковською (народилася 1959 р. в селі Буторош Здолбунівського району Рівненської області; до Львова приїхала в 1981 р. з села Залішки Тернопільської області), записане 22. 04. 2005 р.; інтерв’ю з І. Г. Кушніриком.

⁵¹ Інтерв’ю з Г. Я. Чайкоською (народилася 1961 р. у місті Підволочиськ Тернопільської області; до Львова приїхала в 1978 р.), записане 6. 07. 2005 р.

⁵² Інтерв’ю з Ф. М. Боднаром (народився 1945 р. в селі Торгів Золочівського району; до Львова приїхав у 1963 р.), записане 20. 03. 2005 р.

⁵³ Інтерв’ю з І. І. Кулинич.

⁵⁴ Інтерв’ю з П. І. Присяжним (народився 1938 р. в селі Немиченці Гвардійського району Хмельницької області; до Львова приїхав у 1955 р.), записане 7. 04. 2005 р.

⁵⁵ Інтерв’ю з І. М. Нагірною (народилася 1950 р. в селі Вовків Пустомитівського району; до Львова приїхала в 1974 р.), записане 9. 04. 2005 р.

⁵⁶ Інтерв’ю з І. Г. Кушніриком; інтерв’ю з І. І. Макарухою (народилася 1955 р. у місті Судова Вишня Мостиського району; до Львова приїхала в 1972 р.), записане 18. 03. 2005 р.; інтерв’ю з

спогади про керівників з числа росіян і євреїв: “Начальником відділу був росіянин зі Саратова, був добрим господарем, йому потрібно віддати належне, був доброю людиною, хоча строгою. Багато доїжджали і постійно запізнювались, але він не сварився”⁵⁷; “Багато допоміг мені по роботі один єврей, він був начальником, але говорив з нами на українській. [...] навіть розказав історію свого життя і про своє одруження, хоча євреї є скритими людьми”⁵⁸; “Керівник, єврей за національністю, був найкращим, був душею колективу. Це залежить від людини”⁵⁹. Хоча непоодинокими є й випадки скарг мігрантів на своє керівництво в особі росіян і євреїв, котрі вважали своїм призначенням виконувати державні функції й управляти суспільством, а справою “місцевих” українців – “вирощувати хліб і сеять картошку”⁶⁰.

Національна й соціальна толерантність у робітничих колективах значною мірою зумовлювалась перевагою там сільських мігрантів. Непоодинокими були чисто українські колективи, які склалися з приїжджих або осіб, що доїжджали зі сіл, і в яких практично не було росіян і корінних львів’ян. Останніх було небагато серед робітників заводів і фабрик, що пояснювалося їхнім небажанням працювати будь-де і прагненням мати “кращу” роботу. Натомість працевлаштування маятникових мігрантів у значній мірі залежало від розташування місця праці в межах міста: українців, наприклад, більше працювало на підприємствах, розташованих поблизу залізниці⁶¹, що дозволяло їм економити час на дорогу. Приїжджі часто згадують про “гарні”, “дружні” колективи, коли “до людей швидко звикали”, адже “простими робітниками були українці і було добре працювати зі своїми людьми”⁶².

Іншим чинником, який помітно впливав на відсутність / наявність національних протиріч у колективах, виявився їх віковий склад. На роботі, де працювали особи різного віку і, відповідно, з розбіжними зацікавленнями, більш відчутними були національні відмінності, натомість мігранти підкреслюють їх відсутність у “молодих” колективах. Перевага осіб молодого віку, з більш гнучкою психікою, сприяла їхньому порозумінню: “Були і з міста, були і приїжджі з інших областей. Були різні люди, та колектив у нас був такий, кажу, як на підбір – всі були веселі, молоді. В нас був один інтерес, одні там теми розмови, все було

В. П. Тимків (народилася 1956 р. в селі Нагірці Кам’янка-Бузького району; до Львова приїхала в 1971 р.), записане 12. 07. 2005 р.

⁵⁷ Інтерв’ю з О. С. Гук.

⁵⁸ Інтерв’ю з І. І. Макарухою; інтерв’ю з І. І. Кулинич.

⁵⁹ Інтерв’ю з Т. П. Засінчуком (народився 1951 р. в селі Великосілкі Кам’янка-Бузького району; до Львова приїхав у 1966 р.), записане 10. 07. 2005 р.

⁶⁰ Інтерв’ю з В. М. Ференцом (народився 1929 р. в Польщі, у 1945 р. переселений на Україну в село Кривчиці Пустомитівського району; до Львова доїжджав з 1950 р.), записане 29. 04. 2005 р.; інтерв’ю з М. М. Мурашуком (народився 1957 р. в селі Крупсько Миколаївського району; до Львова приїхав у 1974 р.), записане 2. 08. 2005 р.

⁶¹ Інтерв’ю з І. І. Макарухою.

⁶² Інтерв’ю з М. І. Каргут.

загальне”⁶³. Подібні тенденції особливо помітно проявилися в студентських колективах.

Склад львівського студентства початку 1950-х років відзначався строкагістю. В університеті навчалися найрізноманітніші молоді люди: “жовтороті випускники середніх шкіл і бувалі фронтовики [...], мешканці Галичини, Волині і східних областей України; затруєні комуністичною ідеологією діти партократів і ярі місцеві націоналісти; адепти чистої науки, кар’єристи і пристосуванці”⁶⁴. Багато було студентів дорослого віку, особливо колишніх військових, котрі, “переважно політруки, так гарно вміли говорити про соціальну нерівність і класову боротьбу [...]”⁶⁵. Зрештою, чимало вчилося інвалідів війни, старших за випускників середніх шкіл⁶⁶, і університет “нагадував у цей час швидше солдафонську казарму”⁶⁷.

Подібними були набори студентів й у наступні роки: разом навчалися люди різного віку, статусу, з відмінними поглядами, рівнем виховання й освіти. Особливо ці відмінності спостерігалися серед студентів вечірніх відділень: “[...] вчилися різного віку: від 19, 20 до 30 і більше років. Вчилися люди, які займали вже досить високі посади, на 3–4 курсах вчилися з інституту НІРТИ (скорочення від російського “Научно-исследовательский институт радиотехнических измерений”. – Г. Б.), були начальники дільниць. Вони колись закінчили технікуми і тепер здобували вищу освіту”⁶⁸. Керівний склад взуттєвої фірми “Прогрес” наприкінці 1960-х років, наприклад, здобував середню освіту в організованій при підприємстві вечірній школі⁶⁹. Численними у Львові були студенти-іноземці. У медичному інституті було “два потоки студентів на курсі – іноземці і менш престижний український”⁷⁰. У політехнічному інституті станом на початок 1980-х років з-поміж 28 тисяч студентів нараховувалося близько 600 іноземців із 55 країн Європи, Азії, Африки, Латинської Америки⁷¹. Зокрема, студентів історичного факультету університету поселяли в гуртожитках разом з іноземцями – задля їхнього виховання “на засадах любові до класиків марксизму-ленінізму і патріотизму”⁷².

⁶³ Інтерв’ю з Н. В. Александрю (народилася 1964 р. в селі Холодець Волочиського району Хмельницької області; до Львова приїхала в 1981 р.), записане 24. 10. 2005 р.

⁶⁴ Іваничук Р. Дороги вольні і невольні. Спогади та медитації. Львів, 1999. С. 55.

⁶⁵ Крушельницька Л. Спогади зі студентського життя // Археологічні дослідження Львівського університету. Львів, 2005. Вип. 8. С. 403.

⁶⁶ Чорній В. Слов’янознавчі студії... С. 265.

⁶⁷ Іваничук Р. Дороги вольні і невольні... С. 55.

⁶⁸ Інтерв’ю з І. І. Макарухою; інтерв’ю з Н. М. Дудак (народилася 1962 р. в селі Лани Перемишлянського району; до Львова приїхала в 1979 р.), записане 13. 04. 2005 р.; Когда экзамены остались позади // Львовская правда. Львов, 1966. № 30 (5482). 12 февраля.

⁶⁹ Гомольський С. Праця і навчання // Вільна Україна. 1969. № 127 (7598). 1 липня.

⁷⁰ Інтерв’ю з М. Г. Сірою (народилася 1960 р. в селі Полодрівка Заліщицького району Тернопільської області; до Львова приїхала в 1979 р.), записане 13. 06. 2005 р.

⁷¹ Гаврилюк М. Львівський політехнічний // Вільна Україна. 1983. № 133 (11184). 12 липня.

⁷² Інтерв’ю з М. В. Томашівською.

Як зазначають респонденти, соціальних і національних конфліктів у студентському середовищі не було: взаємини були “нормальні”, “хороші”, “дружні”, “не відчувалося жодної зверхності”. Існування поділу на “місцевих” і “немісцевих”, до яких відносили як “східняків”, так і всіх неукраїнців, у 1950-х роках не створювало принципової різниці між студентами⁷³. Мігранти наводили приклади, коли так звані “східняки” допомагали їм у студентському житті: “У групі не було явних нишпорок. Не ходив на заняття, то й не ходив, не спілкувався на дозвіллі з товаришами – його справа. [...] В нас не було великого “вододілу” між “західняками” та “східняками”, тим паче, що останні у переважній більшості були порядними людьми [...]”⁷⁴. Лише окремі викладачі-мігранти зі Сходу, які підкреслювали, що приїхали “навчити” сільську молодь, проявляли до них зверхність⁷⁵.

У середовищі університету імені Івана Франка, як наголошує дехто з оповідачів, у 1970-х роках не було відкритих закликів до “червоних прапорів” і демонстрацій. Тут національні відмінності були менш відчутні, “панував давній український дух”, чого не було в інших навчальних закладах міста⁷⁶. Студенти жили дружньо, весело, хоч часто і впроголодь. Була взаємна щира допомога як у житті, так і в навчанні, але ця щирість не торкалася політичних та ідеологічних справ. На підсвідомому рівні кожен відчував як і з ким слід поводитися, про що можна говорити, а про що краще мовчати.

Масштабна міграція української сільської молоді на навчання до Львова нівелювала відмінності між новоприбулими і міськими мешканцями, адже “всі в основному були приїжджі”. У навчальних закладах Львова освіту здобувала молодь звідусіль і, особливо, з Львівської області. Кількісно мігрантів зі сіл було значно більше, ніж прибулих з районних центрів. Сільська молодь становила переважну більшість студентів СПТУ і середніх спеціальних навчальних закладів. Львів’ян у СПТУ навчалось дуже мало: “Коли у групі в училищі було двоє львівських, то було дуже добре”⁷⁷; “[...] всі були приїжджі з Івано-Франківської області, Золочівського, Перемишлянського, Мостиського, Турківського районів”⁷⁸; “Із 30 чоловік в групі один був львів’янин [...]”⁷⁹; “[...] 28 училище. [...] Місцевих не було, а всі приїжджі зі села, із Закарпаття, Тернопільської області”⁸⁰; “[...] Технічне училище, в групі з 30 чоловік тільки

⁷³ Чорній В. Слов’янознавчі студії... С. 267.

⁷⁴ Шнерх С. Нескорені духом. Львів, 2004. С. 9–10.

⁷⁵ Інтерв’ю з О. І. Лісовим (народився 1927 р. в селі Мелна Рогатинського району Івано-Франківської області; до Львова приїхав у 1956 р.), записане 9. 08. 2005 р.

⁷⁶ Інтерв’ю з І. Ф. Чорним.

⁷⁷ Інтерв’ю з С. Л. Каргут (народився 1951 р. в селі Смереківка Перемишлянського району; до Львова приїхав у 1969 р.), записане 20. 04. 2005 р.

⁷⁸ Інтерв’ю з С. Р. Куником (народився 1960 р. в селі Задвір’я Буського району; до Львова приїхав у 1975 р.), записане 6. 06. 2005 р.

⁷⁹ Інтерв’ю з В. П. Тимків.

⁸⁰ Інтерв’ю з Г. В. Королишин.

8 було львівських⁸¹. Станом на 1967 рік з-поміж 5 тисяч студентів СПТУ міста лише 530 осіб (10 %) були випускниками львівських шкіл, а серед 840 студентів технічних училищ будівельних спеціальностей – 39 осіб⁸². У навчальних закладах створювалися своєрідні студентські династії: нерідко молодші діти у сім'ї наслідували приклад старших і здобували освіту в тому ж навчальному закладі. Наприклад, у львівському СПТУ № 64 таких династій нараховувалось близько десяти⁸³. Оскільки вступити в технікуми та СПТУ було найпростіше, принцип земляцтва в них набув найбільшого поширення.

З огляду на велику кількість студентів зі сіл, вони воліли шукати товаришів серед таких самих приїжджих. Окремі мігранти зазначають, що з львів'янами в них не склалося дружніх відносин. На перших порах після приїзду сільській молоді було важко вчитися у Львові, їх не покидало відчуття незахищеності й страху. Студенти-львів'яни вирізнялись кращими знаннями, і багатьом приїжджим доводилося самотужки надолужувати відставання від них, спричинене недоліками сільської освіти, витратити сили й час на ті речі, які були природними для вихідців із родин міської інтелігенції. Проте ця різниця відчувалась лише впродовж перших семестрів. Звиклі до “систематичної і наполегливої праці” в селі, випускники сільських шкіл швидко наганяли львів'ян у навчанні⁸⁴.

З іншого боку, села були на той час менш зрусифікованими, аніж міста, тому більшість вихідців зі сіл характеризувалися досить високим рівнем національної свідомості. Студенти-львів'яни ж, за свідченнями оповідачів, у більшості були росіянами за національністю. Відтак результатом масового повоєнного переселення росіян до Львова стало формування в 1960-х роках у мігрантів із західноукраїнських сіл уявлення про нащадків цих росіян як вже корінних мешканців Львова.

Національні відмінності серед мешканців Львова виявлялися передусім у мові спілкування. Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років засилля російської мови відчувалося в усіх сферах публічного життя Львова і, на думку мігрантів, у близькому майбутньому місту загрожувала повна русифікація. Попри чисельну міграцію до Львова україномовних сільських мешканців, на вулицях міста українську і російську мову можна було почути в однаковій мірі. Спілкування російською вважалось престижним. У відповідь на звернення російською нею здебільшого намагалися й відповісти. За необхідності під час розмови могли переходити з української на російську мову і практично ніколи – з російської на

⁸¹ Інтерв'ю з Д. З. Гогошею (народився 1958 р. в селі Йосипівка Буського району; до Львова приїхав у 1973 р.), записане 9. 07. 2005 р.

⁸² ДАЛО, ф. П-53 (Львівський міський комітет ЛКСМ України), оп. 15, спр. 22. арк. 138.

⁸³ *Дахнівський С.* Учні стають робітниками // *Вільна Україна*. 1982. № 95 (10896). 18 травня.

⁸⁴ Інтерв'ю з О. І. Лісовим; інтерв'ю з Ф. М. Боднаром; інтерв'ю з Г. Я. Чайкоською; інтерв'ю з М. М. Мурашук; інтерв'ю з Н. В. Татух (народилася 1954 р. в селі Надичі Жовківського району; до Львова приїхала в 1979 р.), записане 27. 11. 2005 р.; інтерв'ю з З. В. Мазуриком (народився 1950 р. в селі Гостинцеве Мостиського району; до Львова приїхав у 1966 р.), записане 13. 12. 2007 р.

українську. Українське поступалося російському в мішаних сім'ях, які зазвичай були російськомовними. До української мови ставились упереджено, вона вважалася сільською і нею спілкувалися лише “прості люди”: “[...] її ніхто не визнавав, не гордився, [...] було гарно і модно говорити російською”⁸⁵. Нерідко росіяни відмовлялися вивчати українську мову, хоча за стільки років проживання у Львові її “можна було вивчити запросто”. Нащадки мігрантів-росіян, яких приїжджі зі села вважали вже корінними львів'янами, також спілкувалися російською: вони зростали у російськомовних сім'ях, навчалися у російських школах, тому “не могли по-іншому”. Незрозумілим для мігрантів залишається чому росіяни, котрі усе життя прожили у Львові, не можуть і кілька слів сказати українською. Останні спілкувалися з вихідцями зі сіл російською, а ті говорили з ними по-українськи, і “це було звичним на той час, на це не звертали уваги і різниці не робили”⁸⁶. Українці зі східноукраїнських областей спілкувалися переважно російською мовою, і у Львові окремі з них були схильні відносити себе до росіян. Інші, хоча і вважали себе українцями, та їм не вдавалося або ж вони не хотіли чи соромилися розмовляти українською, щоб її “не калічити”. Це не стосувалось усіх, частина з них висловлювалася українською, інша говорила суржилом. Окремі мігранти із Закарпаття спілкувалися російською, яка їм давалася легше за українську. Однак на тлі інших західноукраїнських міст у мовному питанні Львів виглядав українським містом. Одна з оповідачок, наприклад, повернулася з Хмельницького до Львова через можливість спілкуватися тут українською⁸⁷. Українськими збереглися привітання при в'їзді в місто⁸⁸.

Російська мова була офіційною мовою навчання, хоча чимало предметів викладали українською. Мігранти-випускники різних навчальних закладів Львова наголошують на домінуванні української чи російської мови залежно від навчального закладу, в якому здобували освіту, і часу навчання в ньому. Окремі з респондентів зазначають, що українською викладали практично всі предмети у вищих навчальних закладах, не кажучи вже про середні спеціальні та СПТУ. Так, навіть у репресивні 1970-ті роки на фізичному факультеті університету російською читали лише історію КПРС⁸⁹. З розповідей мігрантів дізнаємось, що викладачі-львів'яни літнього віку часто не володіли російською мовою, розмовляли нею вимушено, відмовлялися або просто не могли її вивчити. Їм ішли на поступки і дозволяли викладати українською. В якийсь період викладачі навіть запитували у студентів якою мовою їм проводити заняття, і

⁸⁵ Інтерв'ю з О. Я. Гадамською.

⁸⁶ Інтерв'ю з п. Анею; інтерв'ю з О. М. Цабан (народилася 1960 р. в селі Тухолька Сколівського району; до Львова приїхала в 1980 р.), записане 9. 06. 2005 р.; інтерв'ю з І. Г. Кушніриком; інтерв'ю з С. С. Царик.

⁸⁷ Інтерв'ю з Н. Д. Бондаренко (народилася 1945 р. в селі Нові Велінники Овруцького району Житомирської області; до Львова мігрувала в 1958 р.), записане 5. 04. 2005 р.

⁸⁸ Інтерв'ю з Т. П. Засінчуком.

⁸⁹ Свідчення п. Богдана Фенюка, шеф-редактора Всеукраїнського наукового журналу “Мандрівець”.

якщо “[...] всі хором (відповідали. – Г. Б.) на українській, то таке вважалося маленькою перемогою”⁹⁰.

У 1970-х роках львівські студенти відчували засилля російської мови: навчальні заклади, діловодство, офіційні зібрання ставали російськомовними. Наприкінці 1970-х – у 1980-х роках навчання в середніх спеціальних закладах і СПТУ Львова проводилося лише російською. Перепоною у навчанні українців стала русифікація вищої освіти: російська мова і література були обов’язковими при вступі у вищі навчальні заклади. Російською заповнювали вступну документацію і проводили вступні іспити, навіть зі спеціальних предметів, внаслідок чого україномовні абітурієнти нерідко отримували на конкурсних іспитах нижчі оцінки⁹¹. За словами Романа Іваничука, “за один тільки рік (1973 р. – Г. Б.) у вищих навчальних закладах Львова все було зрусифіковано – від таблиць на фасадах до обов’язкової російської мови на екзаменах”. Важко доводилося студентам, котрі уперто продовжували складати сесійні заліки й іспити українською⁹². За свідченням випускниці університету, в 1980-х роках на історичному факультеті існувала група студентів, які вважали за необхідне спілкуватися не українською, а винятково російською мовою: “[...] на курсі в нас були студенти, які принаймні зараз говорять гарною, прекрасною українською мовою, а тоді вважали це за неprestижне. Ми їх поміж собою називали “бунд”. [...] Це були студенти з високим рівнем інтелекту, багато читали, гарно говорили, але спілкувалися тільки російською мовою. [...] у своє коло українців, або тих, хто приїхали сюди, вони не брали”⁹³.

Новоприбулим львів’янам, що в побуті спілкувалися винятково українською мовою, на роботі доводилося послуговуватися російською. Більшість з них не вживали російської мови без нагальної потреби і намагалися уникати спілкування нею або розмовляли з акцентом. Нерідко мігранти розмовляли українською і російською мовами однаковою мірою: на роботі – російською, в побуті – українською. Вони твердять, що володіння двома мовами було великим позитивом того часу. Окремі з них володіли російською мовою досконало: “В Ленінграді [...] мені не вірили, що я українка. Казали, що в мене нема зовсім ніякого акценту і мені прийшлося перейти на українську мову, щоб переконати людей, що я дійсно за національністю є українка”⁹⁴.

Російською велося усе офіційне діловодство, проводилися різні зібрання і публічні святкування. За свідченнями оповідачів, працівників торгівлі і сфери громадського харчування змушували звертатися до покупців російською. Мова мешканців Львова видавалась окремим мігрантам зрусифікованою. Вони без

⁹⁰ Інтерв’ю з О. О. Главацьким (народився 1960 р. у місті Бережани Тернопільської області; до Львова приїхав у 1981 р.), записане 2. 10. 2005 р.

⁹¹ *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість... С. 284–285.

⁹² *Іваничук Р.* Дороги вольні і невольні... С. 225.

⁹³ Інтерв’ю з М. В. Томашівською.

⁹⁴ Інтерв’ю з Н. В. Татух.

потреби переймали російські слова, вживали, наприклад, замість слова “прати” російське “стирати”, що вважалося по-міському⁹⁵. Вивчити російську мову мігрантам-юнакам допомагала служба в армії, після демобілізації було модним кілька років ще “поштокати”⁹⁶. У робітничих колективах мовою спілкування приїжджих зі сіл була тільки українська. Вищі посадові особи, а це були здебільшого росіяни і євреї, “говорили російською, а якщо говорили українською, то не нашою чистою українською мовою”⁹⁷. Спілкування осіб різних національностей російською мовою один із приїжджих пояснив її інтернаціональним значенням: “Люди різних національностей розмовляли по-російськи тому, що по-українськи не вміли, а, коли говорили по-своєму, їх ніхто не розумів”⁹⁸.

Навчання російською мовою давалося вихідцям зі села по-різному – для одних вона створювала значні труднощі, а від інших не вимагала особливих зусиль: “Не було важко навчатися, лише важко вдавалася російська мова. Інколи навіть плакала ночами, так важко вдавалася російська мова, деякі терміни просто зачували”⁹⁹; “Підручники були російською, але проблем із російською мовою не було. Незрозумілими були технічні терміни, але ми брали словники. [...] Російська мова не була проблемою. Важко вдавалося вивчення з’їздів Компартії”¹⁰⁰. Рівень знань російської мови залежав від якості навчання в сільській школі. Російськомовні лекції мігранти нерідко конспектували українською.

У вільний від навчання час студенти спілкувалися “кожен своєю мовою”. Одна з респонденток пригадує, як її одногрупники-студенти зі Середньої Азії протягом одного року вивчили українську мову і досить добре нею розмовляли¹⁰¹. Мові спілкування у студентському середовищі не приділяли надмірної уваги: “Серед них (подруг. – Г. Б.) була росіянка, вона розмовляла лише російською. Різниця у мові не робили, вона розмовляла російською, а ми українською. У групі був один місцевий львівський поляк, говорив він українською”¹⁰². Викладачі, що проводили навчання українською мовою, не забороняли спілкуватися і відповідати на запитання іншими мовами. Студентське середовище окремих навчальних закладів Львова нерідко було майже винятково україномовним. Як наголошує один із респондентів, у 1970-х роках серед

⁹⁵ Інтерв’ю з Т. М. Гудзяком (народився 1958 р. у місті Поморяни Золочівського району; до Львова приїхав у 1975 р.), записане 24. 05. 2005 р.

⁹⁶ Інтерв’ю з І. Ф. Чорним.

⁹⁷ Інтерв’ю з М. М. Войтанович.

⁹⁸ Інтерв’ю з І. Ф. Солигою.

⁹⁹ Інтерв’ю з Л. І. Качмар (народилася 1962 р. у Львові; до міста повернулася в 1977 р. зі села Вовчишовичі Мостиського району), записане 12. 08. 2005 р.; інтерв’ю з С. С. Царик.

¹⁰⁰ Інтерв’ю з І. І. Макарухою; інтерв’ю з М. І. Шарабурою (народився 1943 р. в селі Розсохи Перемишлянського району; до Львова приїхав у 1966 р.), записане 2. 04. 2005 р.

¹⁰¹ Інтерв’ю з О. М. Цабан.

¹⁰² Інтерв’ю з І. І. Макарухою.

175 студентів одного з курсів фізичного факультету університету вчився лише один росіянин, і він опанував українську мову¹⁰³. Українською і тільки українською спілкувалася студентська молодь середніх спеціальних навчальних закладів і СПТУ. За умов помітної чисельної переваги у Львові мігрантів зі сіл, коли “всі були свої”, у побуті сільська молодь розмовляла тільки українською.

Привілейований суспільний статус російської мови впливав на вибір школи для навчання дітей. Чисельність російськомовних шкіл у Львові з кожним роком зростала, окремі з них рахувалися елітними. Росіяни вважали за потрібне навчати своїх дітей у школах з російською мовою викладання: навіть при наявності поблизу українських шкіл не записували своїх дітей до них, віддаючи перевагу віддаленим російським. Мігранти-українці зі східноукраїнських областей і міжнаціональні російсько-українські подружжя також надавали перевагу російській мові навчання дітей. Вивчення ж української мови залежало від волі батьків¹⁰⁴. Знання обох мов було “природнім явищем” і ніхто не приділяв цьому надмірної уваги.

Чимало галичан вважали прийнятним навчати дітей у російських школах: до їх родин відразу “зростала довіра”, діти мали змогу “зробити крашу кар’єру”. Їх ще з дитинства навчали російської мови, “це було елітно, а українська школа була ненадійною”¹⁰⁵. Знання російської мови були необхідними для здобуття освіти, і мігранти розуміли потребу її вивчення: “Дитину віддала у російськомовну школу, бо виходила з практичних мотивів – українську мову і так знатиме, бо розмовляє у побуті. Думала, нехай дитині буде легше, може їй це пригодиться. Настільки російська мова культивувалася”¹⁰⁶. Інші нею практично не володіли: “[...] дочка вчилася в технікумі, дорікали в поганій російській вимові, але вона ж не росіянка”¹⁰⁷.

Незважаючи на переваги, які надавалися російській мові, більшість дітей мігрантів здобували загальну середню освіту в україномовних школах. Переселенці наголошують, що самі навчалися в українських школах і дітей у Львові хотіли навчати тільки в українських школах. Друзями їхніх дітей були здебільшого також українці-діти вихідців зі сіл. Цьому сприяло заселення переселенцями новозбудованих мікрорайонів на окраїнах Львова, де їхні діти зростали в середовищі таких же нащадків колишніх селян.

* * *

Національний склад населення Львова у повоєнні роки зазнав кардинальних змін. Протеговане державною владою переселення в західноукраїнський регіон

¹⁰³ Інтерв’ю з І. Ф. Чорним.

¹⁰⁴ Інтерв’ю з І. М. Нагірною.

¹⁰⁵ Інтерв’ю з Т. М. Гудзяком.

¹⁰⁶ Інтерв’ю з О. М. Федіш.

¹⁰⁷ Інтерв’ю з О. С. Гук.

росіян з Російської федерації та переважно російськомовних українців із південно-східних областей України призвело до суттєвого зростання частки російськомовних львів'ян. Однак уже зі середини 1950-х років інтенсивна міграція до Львова українського сільського населення кількісно й якісно нівелювала повоєнний наплив росіян. Індустріалізація Львова зупинила процес русифікації міста. Українці становили національну більшість мешканців Львова, і їхня чисельність щороку зростала. Цей ріст відбувався як за рахунок механічного, так і природного приросту – в місто мігрувала здебільшого сільська молодь генеративного віку, що тут створювала власні сім'ї й народжувала дітей.

Кількісне домінування українців серед мешканців Львова однак не визначала їхнього панівного становища в місті. Як влучно зазначив один із респондентів, у Львові росіяни займали суспільно привілейоване становище, змінивши тим самим поляків, а загал українців продовжував перебувати на нижчих щаблях суспільства. Міграція селян у місто несла прихований потенціал – галицьке село зберегло і привнесло “українськість” до Львова, зробило місто українським. Більшість вихідців зі села характеризувалися високим рівнем національної свідомості, формування якої визначали середовище галицького села, що в ньому зростала конкретна особа, та її особиста життєва позиція. Це проявилось в 1960-х – на початку 1970-х років, коли Львів посів одне з провідних місць в українському русі опору, й особливо наприкінці 1980-х років, коли місто, чи не єдине українізоване в республіці, відіграло провідну роль у боротьбі за створення незалежної держави.

Незважаючи на пропаговану державною владою політику національної й соціальної рівності та ідею творення єдиного “радянського народу”, національні розбіжності в радянському суспільстві існували завжди, різнилися лише міра і сфери їх прояву. Пересічні вихідці зі села у трактуванні національного співжиття мешканців Львова схильні стверджувати про відсутність суттєвих національних суперечок. Однак, коли розмова торкається відмінностей у суспільному становищі, відразу наводяться приклади привілейованого становища приїжджиків зі Сходу, особливо військовослужбовців. Оцінюючи національне питання, люди зазвичай апелюють до власного життєвого досвіду, вдаються до оцінки моральних, а не національних характеристик, і лише в такий спосіб свідчать про наявність національних розбіжностей або констатують їхню відсутність. Відмінними є трактування національних відносин у різних вікових групах: серед студентської молоді національні протиріччя були менш відчутні, ніж у колективах працівників, де стикалися люди різного віку і з різними зацікавленнями. Російська мова не являлась критерієм національної приналежності (українці з південних і східних областей України у Львові спілкувалися здебільшого російською), як і не стала завадою для сільської молоді, коли та ідентифікувала нащадків приїжджиків до Львова у повоєнні роки росіян з корінними львів'янами – попри їхнє спілкування виключно російською.

**NATIONAL RELATIONS IN LVIV IN THE 1950s – 1970s – THE VIEW OF
MIGRANTS FROM THE VILLAGES**

Halyna BODNAR

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of the Modern History of Ukraine
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The article presents the characteristics of the international relations in Lviv in the 1950s – 1970s as perceived by ordinary Ukrainians, the newcomers from the villages. The national composition of Lviv population drastically changed in the postwar years. The Jews of Lviv were exterminated during the war; the Poles were evicted according to the Agreement between Poland and Ukrainian Soviet Socialist Republic on the interchange of the population. Under the migration policy facilitated by the Soviet regime the influx of the Russians and Russian-speaking Ukrainians was considerable. However, starting from mid-1950's Lviv was turning into a Ukrainian city due to intensive migration of the village inhabitants from the West-Ukrainian region. The industrialization of Lviv stopped the process of Russification of the city. The Ukrainians formed the national majority of Lviv inhabitants and their number was rising annually. Speaking about their life in the city, the ordinary emigrants from the villages testified about the absence of substantial national controversy. Despite the policy of national and social equality propagated by the state, the national differences in the Soviet Lviv were noticeable. The opinions about national relations in various age groups differ. National controversy was less recurrent among the student youth, than among the groups of workers, where the people of different ages and interests mingled.

Key words: Lviv, the 1950s – 1970s, national relations, migration, emigrants from the villages, the Ukrainians, the Russians, the Poles, the Jews.

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ВО ЛЬВОВЕ В 1950–1970-х ГОДАХ
ГЛАЗАМИ МИГРАНТОВ ИЗ СЕЛ**

Галина БОДНАР

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра новейшей истории Украины
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

В статье представлена характеристика рядовыми приезжими из сел украинцами междунациональных отношений во Львове в 1950–1970-е года. Национальный состав населения города претерпел кардинальные изменения в послевоенные годы – львовские евреи были уничтожены во время войны, поляков выселили в результате выполнения условий договора между Польшей и Украинской ССР про двусторонний обмен населением, в условиях реализуемой советской властью миграционной политики многочисленным был наплыв русских и русскоязычных украинцев. Впрочем, уже начиная с середины 1950-х годов, благодаря интенсивному переселению сельских жителей западноукраинского региона, Львов становал украинским городом. Индустриализация

Львова остановила процесс русификации города: украинцы составили национальное большинство среди его жителей и их число росло каждый год. Рядовые выходцы из сел в трактовке национальной жизни жителей Львова склонны утверждать про отсутствие существенных национальных конфликтов. Все-таки, несмотря на пропагандируемую государственной властью политику национального и социального равенства, национальная разница в советском обществе Львова была заметной. Различны и трактовки национальных отношений у представителей отдельных возрастных групп: среди студенческой молодежи национальные различия были менее заметны, чем в рабочих коллективах, в которых оказывались люди разного возраста и неодинаковых интересов.

Ключевые слова: Львов, 1950–1970-е годы, национальные отношения, миграция, мигранты из сел, украинцы, русские, поляки, евреи.

Стаття надійшла до редколегії 22.01.2008

Прийнята до друку 18.07.2010

